

Sjøkart fra 1708. Gule ringer viser Stangelandsåna og Storåna, begge har formet Sandnes som by.

Byantikvarens uttalelse til planer for gjenåpning av Stangelandsåna

Viser til mail fra prosjektleder Odd Arne Vagle 21 oktober 2020 med dokumentasjon av prosjektet.

Innledning

I mange tiår har det vært et overordnet mål i byutviklingen å gjenåpne deler av Stangelandsåna's løp, og gi elva en mere synlig plass i bybildet igjen. Behovet for fornying av teknisk infrastruktur har gitt økonomisk handlingsrom til å realisere byplanvisjonen gjennom kirkegårdsparken.

Stangelandsåna som historisk struktur og føringer for utforming av tiltak

Stangelandsåna og Storåna er elveløpene som i stor grad har formet Sandnes. Sjøkartet fra 1708, som viser datidens viktigste stedsnavn og topografi, bekrefter at begge elvene allerede da var likeverdige og sentrale landskapselement, 160 år før Sandnes fikk status som by.

Storåna har vært godt synlig og høyt oppe i folks bevissthet som en viktig historisk struktur og har til stadighet fått større og større plass i byutviklingen. Stangelandsåna har derimot vært fysisk skjult for byen i svært mange tiår, og har dermed ikke fått samme status som Storåna i byens bevissthet. Dette selv om Stangelandsåna har vært den viktigste av de to elvene for Sandnes sin næringshistorie – målt etter antall virksomhetene knyttet til den.

Kommunedelplan sentrum løfter Stangelandsåna frem igjen, og gir føringer om at utforming av tiltak skal ta hensyn til de historiske strukturene og de kulturminnene tiltaket berører. Dette som ledd i styrke byens attraktivitet og identitet. (§1.8 Omgivelseskvalitet, byform og arkitektur (pbl §11-9 pkt. 5, 6 og 7) Ved utforming av byrom og bygninger skal sammenhengen med omkringliggende bebyggelse, landskap, fjorden, byens historiske strukturer og kulturminner ivaretas.)

Om kulturminneverdier

Planområdet ligger i krysningspunktet mellom to sentrale kulturmiljø:

- Stangelandsåna – som del av naturgrunnet, grunnleggende for forståelsen av bosetting, næringsliv og byens vekst gjennom tidene – og for forståelsen av de store sammenhengene i landskapet
- Sandnes gamle gravlund. Byens første gravlund fra 1882 som sammen med den nye kirken markerer et viktig stadium i utviklingen mot en stolt by og et helhetlig bysamfunn, en grunnleggende del av byens offentlige historiske struktur.

(Se vedlegg bak i dokumentet for utdypende informasjon.)

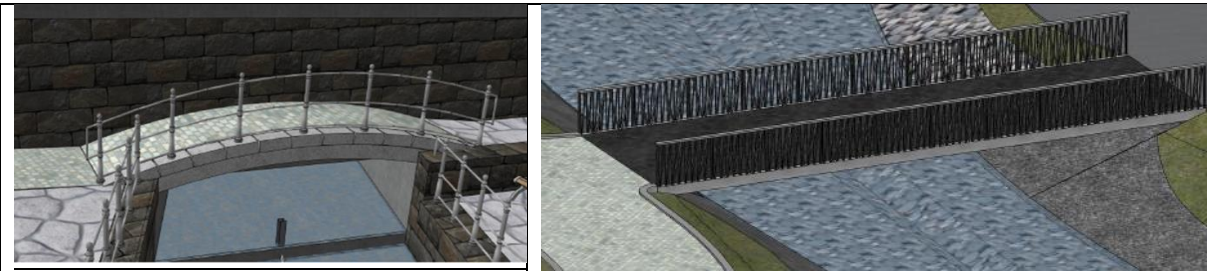
Om prosjektet:

Prosjektet er rigget med prosjektledelse som har kompetanse på vei, vann, og kloakk, og de nødvendige infrastrukturelle tiltak som skal gjennomføres. Det helhetlige og langsiktige byplanperspektivet og kompetansen om kulturminneverdiene som skal ivaretas ser ut til å ha vært fraværende på det tidspunktet da parken skulle finne sitt estetiske innhold og uttrykk.

Framfor å la utformingen av parken bli inspirert av elva som en viktig historisk struktur og kraftkilde, og forklare hvorfor barkemølla nettopp ligger der den gjør, får en et inntrykk av at fokus har vært steinhoggerarbeidet og et tilhørende båtmotiv.

Byantikvarens vurdering

Gjenåpning av Storåna er et prosjekt som har gått over svært lang tid og er i ferd med å slutføres. Slik byantikvaren ser det er det uheldig, at elvas sentrale plass i byutviklingen ikke har blitt et integrert tema i utformingen av parken. Prosjektet er imidlertid så å si ferdigstilt. Det landskapsarkitektoniske valget er tatt for lenge siden og kan ikke endres så seint i prosessen. Byantikvaren vil derfor nøye seg med å påpeke tre forhold som det fortsatt er mulig å endre på og som kan bidra til å styrke parkens leselighet som en viktig historisk struktur:

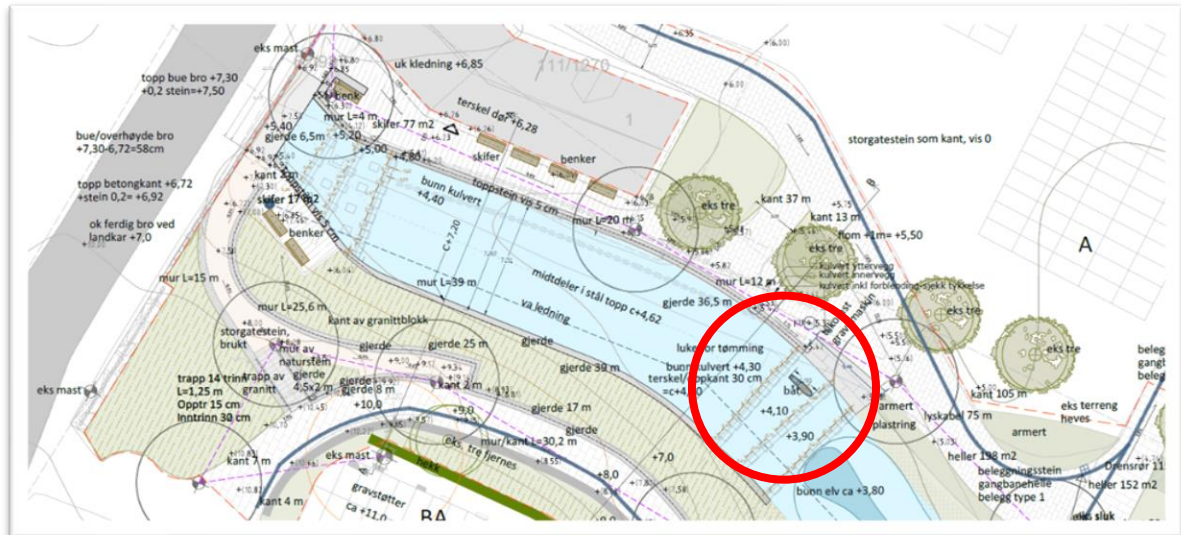
- 1) **Rekkverket over ny bro**, (se illustrasjon over til høyre), har fått en uheldig kontrasterende, modernistisk utforming. Rekkverket er hverken tilpasset den nye steinbroens utforming eller kulturmiljøet det er en del av. Det er viktig å finne en utforming på rekkverket som er mere i harmoni med uttrykket som er valgt på steinbroen og den øvrige bymøbleringen i kirkegården. Parken er liten, og de ulike møbleringselementene bør få et helhetlig uttrykk for å unngå et rotete preg. Dette gjelder for alle typer bymøbleringselementer i parken, bosdunker, benker, lysarmatur mm. De må sees i sammenheng og tilpasses kirkegården som helhet.

- 2) **Opplysningskilt - Stangelandsåna i byutviklingen**

Det er viktig å få på plass et opplysningskilt om elvas rolle i byutviklingen og sammenhengen mellom Stangelandsåna og Barkemølla, da utformingen av parken ikke gjør rede for dette. Plasseringen av skiltet og utforming bør tegnes inn i planene allerede nå, for å sikre en god plassering og utforming av skiltet, tilpasset den øvrige parkmøbleringen. Byantikvaren har

utarbeidet et kunnskapsgrunnlag som det kan tas utgangspunkt i ved utforming av informasjonskiltet, (se vedlegg bak i dokumentet).

Byantikvaren anbefaler også at det utarbeides en informasjonsbrosjyre/turguide a la den for Storåna.

3) Båtmotivet – må redegjøres for

På masterplanen er det redegjort for en båt, (se rød ring over), Jeg antar at dette er tenkt som et kunstverk. Båtmotivet bør få et skilt som forklarer hva det er, slik at det ikke forveksles med et arkeologisk funn eller noe som er relevant for den historiske fortellingen til Stangelandsåna. Båten er helt ok visuelt og plassert godt i planen, men den må ikke forveksles med den «forektige» historien. Prosjektleder har tidligere orientert byantikvaren om båtprosjektet, som etter møte ga utrykk for sitt syn i saken slik den ble presentert da, i mail november 2019, (se utdrag under).

«Jeg nevnte, at båten du beskrev minte meg om et båttema i gresk mytologi, knyttet til reisen til dødsriket, men jeg husket ikke navnet da. Kom på det seinere: Kharons båt: Kharon (gresk: Χάρων; latin: Charon) er i henhold til gresk mytologi fergemannen og en psykopomp som brakte de nylig døde over elvene Styx og Acheron, som skilte verden fra de levende fra verden til de døde.

Det skurrer litt for meg at døden skal være et tema knyttet til Stangelandsåna, selv om den renner gjennom kirkegården.

Elva ga jo byen liv! Kan vi ikke heller ha fokus på det og møllehistorien. og knytte dette sammen med fortellingene i møllekvartalet. Kan du ikke heller utfordre din kreativitet og håndverkeren din til å lage noe interaktivt i elveløpet, som forklarer kraften eller lignende. Kanskje samarbeide om tema ren energi med Vitenfabrikken, hvilket hadde blitt helt unikt for Sandnes. Et skikkelig Sandnesløft forankret i byens identitet.»

Sandnes 25.10.2020

Gro Persson

Byantikvar

Byantikvaren i Sandnes 25.10.2020

Stangelandsåna - Kulturminneinteressene utdypet:

Stangelandsånas utløp mellom Ullvaren og Kamgarn i 1935, før kanaliseringen var fullført og før Elvegata la et lokk på elva i 1960-årene. Det videre løpet innover kan følges i stripen med vegetasjonen mot Jærens Havremølle. Den første brua er over Gjesdalveien, den neste for jernbanen. Så langt inn hadde Skeiane og Stangeland «... mindre Sjøhus eller Nøst staaende. De gamle Stangelands Nøst var oppe i Elven ovenfor Gjesdalveien.» (Ifølge M. A. Grude 1910 s. 257.).

Stangelandsånas betydning som historisk struktur

Vassdragene rundt Gandsfjordbotten har hatt en stor betydning for formingen av landskapet og for utviklingen av industri og bosetting. Å kjenne til vassdragene er grunnleggende for å forstå naturgrunnlaget som møtte de første bosetterne og for å forstå byens videre historie og utforming. Vassdragenes rolle og bruk har variert, fra drikkevann, jordbruksvann (og jordbruksfiende), kraftkilde og avfallstransportører – til nyvakt verdi under vår tids vekt på opplevelse og naturforståelse.

På Juells sjøkart over rogalandskysten fra 1708, er «Stangeland Elf» og «Østraad Aae» (Storåna) markert med navn og løp. Karttegner har oppfattet dem som viktige, på linje med kystens topografiske profil og stedsnavnene.

Stangelandsåna har sine kilder fra Asheim, Tondheim, Malmheim og Leanuten, for en stor del fra gamle myrområder, som fra midten av 1800-tallet er drenert og dyrket.

Stangelandsåna har utløp i fjordbunnen hvor den, sammen med Storåna og Oalsbekken, skapte Fjerå, et elvedelta med vasstrukne sandbanker innerst i fjordbunnen. Fjerå var i stadig forandring, fra naturens side og fra menneskenes side. Fjerås utstrekning og hvor det var mulig å krysse elvene la

premisser for hvor veier kunne bli anlagt, og for avfallsdeponier og industriutbygging og havneutbygging.

Det er flere mindre bekkefar som har hatt stor lokal betydning i byutviklingen, men Stangelandsåna og Storåna er de største og viktigste. Med unntak for Storåna er alle Sandnes sine byvassdrag lukket i dag. Store deler av Storåna har siden midten av 1900-tallet inngått i et parkdrag, og utløpet i fjorden ble i 2010 gjenåpnet som kanal, og gjenåpning i sin helhet er i dag på tapetet.

På grunn av denne utviklingen er Storåna som viktig vassdrag for byen i dag høyt oppe i den allmenne bevissthet. De andre vassdragene er fysisk skjult. Det gjelder ikke minst Stangelandsåna, som for Sandnes by og næringshistorie vel må ha vært den viktigste – i alle fall målt etter virksomhetene knyttet til den.

I *Stangelandslunden* (se vedlegg) ga Stangelandsåna grunnlag for et kompakt miljø med typisk, tidlig sandnesindustri som grynemøller, barkemøller og flere snekkerier. Av 10 virksomheter langs vassdraget er det i dag bevart fire kulturminner, dvs. bygninger. Fysiske innretninger knyttet til disse kulturminnene som forteller om bruken av vannet er det sparsomt med. Etter selve elva er det ikke spor, siste rest ble lagt i rør i løpet av 1960-tallet. Men det svingete og dype daldraget forteller tydelig om vannets krefter i landskapet, og historien understøttes av kulturminnene som forteller om industrigründere som temmet kreftene og utnyttet vannressursene.

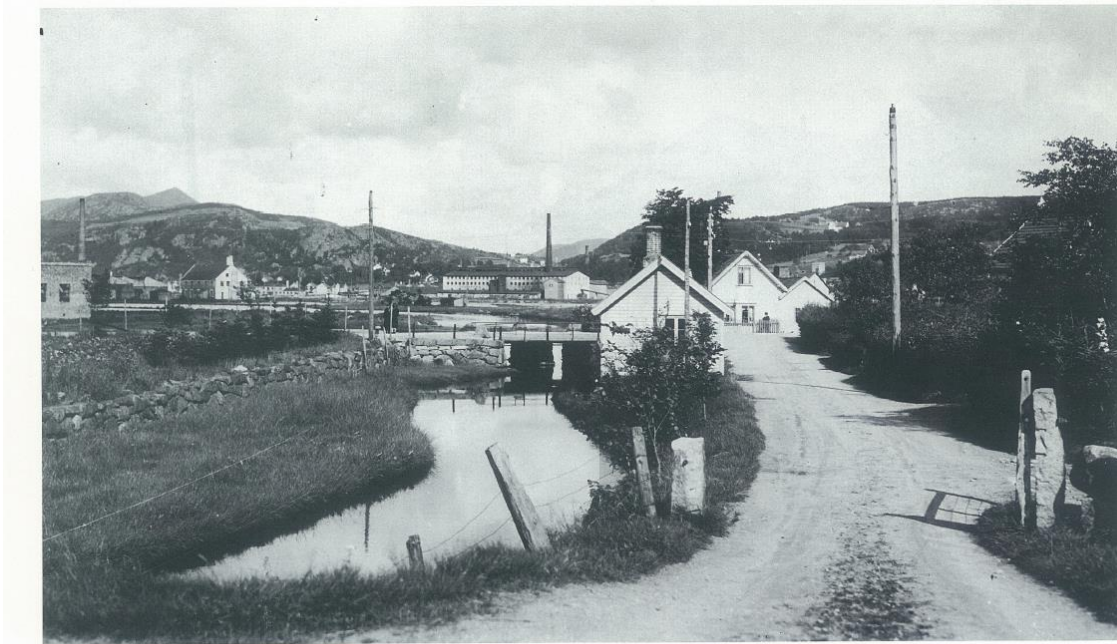
Fra Sandnes Gamle kirkegård til utløpet i Vågen ble Stangelandsåna, som murtvanggrense, del av byen byplan (vist på Krums kart 1913).

Fjærå de opprinnelige våtmarksområdet i bunnen av Gandsfjorden vokste industriområdet Vågen fram utover 1900-tallet – til et spydspissområde for Sandnes-industrien etter 2. verdenskrig. På flatene ved Fjærå er elva æret med navn på gater og plasser– Elvegaten, Elveplassen og Kanalgangen.

En tydeliggjøring av Stangelandsånas tilknyttede kulturminner og løp vil kunne gi et verdifullt bidrag til den historiske fortellingen om Sandnes.

Elveløpet 1937

Elvegaten ved Våggjerd. Huset midt på bildet var desinfeksjons- og vaskehus for lasaret som ble opprettet på Elin (til høyre) under nervefeber og tyfusepidemien i 1891. Nedenfor broen her begynte Fjæra.

Ludvig Ludvigsens foto fra heftet «Sandnes 1924», mot brua over Gjesdalveien.

Byen fotografert 1956 med litt av miljøet i Stangelandslunden nederst til høyre. Det viser to av de viktige veitilknyttingene for miljøet langs elva. Postveien diagonalt i bildet nærmest som her bryter sitt rett løp med «Kjærlighetsstien» i kneika ned bak Stangeland Trevarefabrikk. Til høyre skimtes den nye Heigreveien, som på «moderne» vis følger dalbundens buktninger, og koblet til Storgata ble en ny innfartsvei til byen i 1895.

Sandnes gamle Gravlund.

Sandnes ble skilt ut som eget sokn i Høyland prosti i 1880. Sandnes gamle gravlund» sør for byen ble tatt bruk i 1882, samtidig som Sandnes kirke inne i byen sto ferdig. Den ca. 3 mål store gravlundtomten ble kjøpt av Osmund Nygaard «Djupevodl» i 1882. Gravlunden ble anlagt like ved Bråsteins bårkemølle, langs med og nord for Stanglandsåna. Hovedinngangen var fra Jærveien, markert med en allé og her kom det etter hvert et lite gravkapell. I 1907 ble gravlunden forlenget nordover. I 1933 kom Sandnes nye gravlund. Den ble anlagt utenfor bygrensa, men i flukt med den gamle. På Sandnes gamle gravlund ligger personer gravlagt helt fra Sandnes ble etablert som ladested i 1860. Det er mye sandneshistorie knyttet til byens eldste gravlund. Gravlundene er byens historiebok og et svært viktig lokalhistorisk kulturminne, med stor kunnskapsverdi og opplevelsesverdi.

Sandnes gamle gravlund dokumenterer, sammen med kirken, den unge byens status som eget sogn – et viktig stadium utviklingen som et helhetlig samfunn. Den er en grunnleggende del av byens offentlige, historiske struktur. Beliggenheten i byens utkant, med utvidelsesmuligheter, er typisk.

Gravlundene er fellesskapsarenaer med stor lokal kunnskapsverdi og opplevelsesverdi. De er byens historiebok og har høy symbol- og identitetsverdi.

I det store bildet er Sandnes Gravlunder også del av Sandnes lange og stolte grønne historie knyttet til hagebruk. Det gjelder Sandnes parkhistorie generelt og kanskje særlig det store parkdraget Gandsparkene, en historie som kan føres tilbake til Statens Planteskole på Sandved (1867–1932).

Ludvig Ludvigsens foto fra heftet «Sandnes 1924». Bak trekke, som fortsatt står, skimtes Høyland bank og kommunelokale.

Sandnes gravlunder fotografert 1955. Utformingen av gravlundene følger tidens skiftende mote for gravlunder og parkbeplantning. Etter krigen ble åpne grønne plener idealet, og anleggene ble forenklet. Den markante trerekken i flukt med Bråsteins bårkemølle mot Stangelandsåna ser ut til å ha vært med lenge. Det var i sin tid Samlaget som bekostet beplantningen på gravplassen og det er rimelig å tenke at de sto bak. Trerekka markerer også Sandnes gamle bygrense her og er blitt et viktig «grønt kulturminne» fra byens historie.

Widerøe 1954,

Kjent industri langs Stangelandsåna.

Jamfør kartvedlegg bak.

Står

Bråsteins Barkemølle 1878

Garveribygningen Bråsteins Borkemølle fra 1878 er en av Sandnes eldste bevarte produksjonshus tilknyttet handverk og industri.

Stangeland Trevarefabrikk 1907

Et av få autentiske minner fra trevareindustrien i Sandnes. tangeland Trevarefabrikk ble bygd i 1907 av Martin Åse, etter at et mindre verksted som sto her før brant. Vedtaksfredet 1996.

Nygårds Barkemølle 1876

Nygårds barkemølle. Garveri og barkemølle bygd før 1876. Byggherren, Martin O. Nygård hadde gårdsbruk og bolig i Jærveien 20 og lærutsalg med bolig i Krossen (revet).

Lunden Havremølle 1880–1955

Lunden havremølle ble etablert i 1880 med vasshjul. Murbygningen som står i dag ble bygd 1934 og kom da Adolf Stangeland (eier fra 1898) moderniserte driften.

Revet

Scheiene Mølle 1876–1955

Drevet av undervasshjul med kanal fra Stangelandsåna. Mølla var del av Skeiane-gården og tilhørte i 1935 prost Jonasens arvinger, men ble utleid til brødrene Sven og Martinus Todnem.

Nydalen Mølle 1909–1985

Martin Hetland bygde den yngste vandrevne mølla i Sandnes sammen med broren Reinert.

Vigres barkemølle

Fossen 62/101 er trolig stedet for Lars T. Vigres barkemølle (ifølge Matrikelutkast 1950) Vigre hadde garveri ved Krossen se Gjesdalveien 38.

Bore Mølle 1923–55

Etablert av Severin Bore. Basert på elektrisk drift.

Jærens havremølle 1927–1980-t

Bygd og drevet av Gunnar K. Skaar. Utvidet 1932. *Ungdommens kulturmølle* før den ble revet. Basert på elektrisk drift.

Vedlegg kulturminner og miljøer

Kulturmiljø 2002 Stangelandslunden

Et sammensatt miljø i grense mot byen, med vannressursene i Stangelandsåna som forutsetning. Det dokumenterer typiske sandnesnæringer som møllevirksomhet, garveri- og trevareindustri.

Utsnitt av utskiftingskart over Stangeland tatt opp 1927–1928.

Nygårds barkemølle til venstre og Stangeland trevarefabrikk til høyre, på hver side av "Kjærlighetsstien"

Det er vannressursene i Stangelandsåna som er utgangspunktet for miljøet. Over en relativ kort strekning har elva fall, og den har gravd seg ned i terrenget i flere buktninger. Her har den gitt gode betingelser for vannkraftbaserte og vannkrevende virksomheter.

Langs Stangelandsåna grodde det etter 1850 fram et variert næringsliv med flere grynmøller og barkemøller, fargerier og flere snekkerfabrikker. Flere av

virksomhetene var i drift til godt etter 1950. En del bygninger har etter hvert forsvunnet og miljøet er i dag sterkt fortettet, men med jevne mellomrom er det bevart næringsbygg som ved form og beliggenhet fortsatt forteller historien.

En av de eldste bevarte er Nygårds Garveri og Barkemølle som er bygd før 1876. Byggherre var Martin Nygård, som hadde et av de to Nygårds-bruka ved Jærveien rett sør for Krossen – hvor han forøvrig hadde lærutsalg. I dag er barkemølla ominnredet til bolig, men med mye av opprinnelig karakter bevart i eksteriøret.

En barkemølleknuser knuser bark som brukes til å garve skinn og lær. Virkestoffene i barken blir trukket ut i et vannbad som så skinnene blir lagt opp i. Tilgang til vann er derfor essensiell.

Lundens havremølle

Stangeland trevarefabrikk

Kjærlighetsstien"

Huset er bygd som hovedbygning på et gårdsbruk, etablert ca. 1904—1905.. Det er ført tilbake til opprinnelig stil. Uthus revet.

Lundens Havremølle ble etablert her i 1880. Murbygningen som står her ble satt opp i 1934. Den er pusset opp og fornyet, men med opprinnelig hovedform bevart. Lundens Havremølle er i dag en av tre bevarte større handelsmøller etter den omfattende havregrynsindustrien i Sandnes. Krossen Havremølle, i dag del av Jærmuseet, og Stangelands mølle i Oalsgata er de andre. Til mølla hører en eldre, liten møllemesterbolig, et lite sveitserhus av vanlig type. Lundens Havremølle ble «avdømt» av Statens kornforretning i 1955, og bygningen ble tatt i bruk til andre næringsvirksomheter.

Stangeland trevarefabrikk ble bygd i

1907 av Martin Åse, som erstatning for et mindre verksted som brant. Det er en av de største laftebygningene i Sandnes. Den ble bygd med leilighet for eieren i andre etasje, som senere er tatt til verksted. På 1950-tallet ble fabrikk utvidet med en murbygning. Stangeland trevarefabrikk ble vedtaksfredet i 1996.

I Stangelandslunden hadde bedriftene også kort vei til ladestedet og ulike kommunikasjoner. Miljøet var trolig forbundet med den første kjøreveien til Stavanger fra rundt 1800, i dag kalt Postveien, ved en vei («Kjærlighetsstien») i skråningen bak Stangeland Trevarefabrikk.

I 1895 fikk veien mot Heigre (Gamle Folkvordvei) en ny sørligere innfart til byen via Stangelandslunden og Storgata. En moderne vei som fulgte dalbunnens buktninger uten bratte kneiker. Dermed ble næringsvirksomheten i dalen også lettere knyttet til gatenettet i byen og til ny innfartsvei fra omlandet.

Boligbebyggelse fulgte. Her er herskapsboliger knyttet til ullvareindustrien og mer vanlig bosetting langs innfartsveien. Midt på 1900-tallet ble det bygd et felt på høyden vest for Postveien med et enhetlig boligområde preget av tidens nye byggmesterfunktis.

Etter selve elva er det ikke spor, siste rest ble lagt i rør i løpet av 1960-tallet. Men det svingete og dype daldraget forteller tydelig om vannets krefter i landskapet, og historien understøttes av kulturminnene som utnyttet vannressursene.

Alexander Kiellands Gate 1 før og nå. Huset, som er bygd i 1905, var en sandneskasse med asymmetrisk ark. Tilbygg med forretning rundt 1960. (Digitalt museum; Jærmuseet, JÆHS004.126)

Lunden 3 (nærmest) og 7 er bygd henholdsvis 1896 og rundt 1915, De var en tid tilknyttet direktørfamilien Roff ved Sandnes Kamgarn. (Digitalt museum; Jærmuseet, JÆHS012.418)

Lunden 7 er pusset opp og ført tilbake til opprinnelig stil.

Mellom Aleksander Kiellands gate og Jona Lies gate ligger en gruppe bolighus i mur bygd rundt 1939. De har et enhetlig uttrykk, og stilpreget er en tidstypisk og karakteristisk blanding av funksjonalisme og klassisisme.

Kulturmiljø 2011, Sandnes gravlunder

Sandnes gravlunder ligger vest for Rådhuset og strekker seg nordover. Sandnes gamle gravlund ble klar til bruk i 1882 og utvidet i 1907. Sandnes nye gravlund ble anlagt i 1933, med gravkapell fra 1937. Gravlundene er byens historiebok og grønne lunge.

Deler av ekserserplassen ved Skeiane var alt i 1874 stilt gratis til disposisjon for kirke og gravplass. På den tida ble det diskutert om man skulle bygge felles kirke for Sandnes og Høyland på Skeiane. Men Sandnes ble skilt ut som eget sokn i Høyland prosti i 1880, og byen fikk i 1882 sin egen nye kirke inne i bykvartalene. Byens gravlund ble anlagt på byens grunn i sør, helt inntil bygrensa ved Stangelandsåna. Den ble innviet samtidig med kirka i 1882. Den kalles i dag «Sandnes gamle gravlund». Ved Stangelandsåna var Bråstens bårkemølle bygd noen år tidligere. Elva er i dag lagt rør. Bråstens bårkemølle står, gjenoppbygd etter brann. Den tangerer den eldste delen av gravlunden og inngår i miljøet.

Hovedinngangen var fra Jærveien, markert med en allé og her kom det etter hvert et lite gravkapell. I 1907 ble gravlunden forlenget nordover på byens grunn, og i 1933 sørover med «Sandnes nye gravlund», som da lå utenfor bygrensa. Her kom det nytt og større gravkapell i 1937. Siste tilskudd, Gand Gravlund, ble anlagt som hjelpekirkegård for Høyland i 1939, på den tidligere statens skogplaneskoles eiendom (se eget miljø). I etterkrigstidens byplaner var det tanken å binde gravlundene sammen. En forbindelseslinje ved en felles akse ble opparbeidet. Denne er nå fjernet og mellompartiet regulert til bebyggelse. Strengen med gravlunder inn mot byen oppleves likevel i sammenheng – og utgjør med Gandsparkene, del av en større grønn korridor.

Det gamle gravkapellet og den gamle hovedinngangen til den eldste gravlunden ble fjernet etter krigen, trolig på 1960-tallet. Gravlundenes hovedstrukturer, med sentrale akser og tverrveier markert med trekkerer, er intakte. Sandnes nye gravlund fra 1933 har strengest symmetri, med gravkapellet i sentrum. De fleste seremoniene går fra Sandnes kapell. Den nye gravlunden grenser til Sandnes Rådhus bygd 1961.

Sandnes gravlunder har bevart navn og monumenter som referer til historien om Sandnes by. På Sandnes gamle gravlund ligger personer gravlagt helt fra Sandnes ble etablert som ladested i 1860. Gravmonumentene har en stilutforming som knytter dem til tiden de ble anlagt i og slik styrker

historiefortellingen. Også utformingen av parkene forteller historie. Gravlundene er felleskapsarenaer med stor lokal kunnskapsverdi og opplevelsesverdi. De er byens historiebok og har høy symbol- og identitetsverdi.

Grunnleggende elementer og strukturer som skal ivaretas:

- Sandnes gravlund – Sandnes historiebok.
- Stangelandsåna ved Sandnes gamle gravlund – som kraftkilde for Sandnes gryende kjerneindustri, med potensial for å spille en mer synlig rolle i historiefortellingen – i sammenheng med Bråstens bårkemølle.

Krums kart 1913, med kjente industrivirksomheter langs Stangelangsvassdrasget markert.

○ Industrispor fjernet. ○ Industrihistoriske kulturminner bevart. ○ Andre registrerte kulturminner tett ved elva. Se for øvrig Kulturminneregisteret.

Stangelandsåna

- Vassdragene rundt Gandsfjordbotten har hatt en stor betydning for formingen av landskapet og for utviklingen av industri og bosetting. Å forstå vassdragene er grunnleggende for å forstå byens utvikling. Deres rolle og bruk har variert, fra drikkevann, bruksvann, kraftkilde, avfallstransportør til ny vekt på opplevelse og naturforståelse. Med unntak av deler av Storåna er de alle lukket. Men flere har et potensial for å reetableres og slik kunne være med å spille en mer synlig rolle i fortellingen om Sandnes og naturgrunnlaget, om nærings- og bosettingshistorien.
- Stangelandsåna er en av de viktigste. Elva har sine kilder fra Asheim, Tondheim, Malmheim og Leanuten, for en stor del fra gamle myrområder, som fra midten av 1800-tallet er drenert og dyrket.
- Fra Sandnes Gamle kirkegård til utløpet i Vågen ble Stangelandsåna, som murtvanggrense, del av byen byplan (vist på Krums kart 1913).
- I Stangelandslunden ga Stangelandsåna grunnlag for et kompakt miljø med typisk, tidlig sandnesindustri som grynmøller, barkemøller og flere snekkerier. Etter selve elva er det ikke spor, men det svingete og dype daldraget forteller tydelig om vannets krefter i landskapet, og historien understøttes av kulturminnene som utnyttet vannressursene. Ved Sandnes gamle gravlund og i sammenheng med Bråstens bårkemølle er det et særlig potensial for å reetablere elva som del av parken.
- Stangelandsåna har utløp i Gandsfjorden hvor den før, sammen med Storåna, skapte våtmarksområdet Fjærå, som utover 1900-tallet utviklet seg til industriområdet Vågen – et spydspissområde for Sandnes-industrien etter 2. verdenskrig. Her går Stangelandselva i rør under Elvegata.

En tydeliggjøring av Stangelandsånas tilknyttede kulturminner og løp vil kunne gi et verdifullt bidrag til den historiske fortellingen om Sandnes.

Sandnes gamle Gravlund.

Sandnes ble skilt ut som eget sokn i Høyland prosti i 1880. Sandnes gamle gravlund» sør for byen ble tatt bruk i 1882, samtidig som Sandnes kirke inne i byen sto ferdig. Den ca. 3 mål store gravlundtomten ble kjøpt av Osmund Nygaard «Djupevodl» i 1882. Gravlundene ble anlagt like ved Bråsteins bårkemølle, langs med og nord for Stangelandsåna. Hovedinngangen var fra Jærveien, markert med en allé og her kom det etter hvert et lite gravkapell. I 1907 ble gravlundene forlenget nordover. I 1933 kom Sandnes nye gravlund. Den ble anlagt utenfor bygrensa, men i flukt med den gamle. På Sandnes gamle gravlund ligger personer gravlagt helt fra Sandnes ble etablert som ladested i 1860. Det er mye sandneshistorie knyttet til byens eldste gravlund. Gravlundene er byens historiebok og et svært viktig lokalhistorisk kulturminne, med stor kunnskapsverdi og opplevelsesverdi.

- Sandnes gamle gravlund dokumenterer, sammen med status som eget sogn og ny kirke, et viktig stadium på i Sandnes utvikling som et helhetlig samfunn. Den er en grunnleggende del av byens offentlige, historiske struktur. Beliggenheten i byens utkant, med utvidelsesmuligheter, er typisk.
- Gravlundene er fellesskapsarenaer med stor lokal kunnskapsverdi og opplevelsesverdi. De er byens historiebok og har høy symbol- og identitetsverdi.